

DILEME OB ZAJETJU IN OBDELAVI SLOVENSKEGA NAREČNEGA LEKSICALNEGA GRADIVA

Slovensko slovarstvo se je večinoma razvijalo v težnji zajeti čimveč slovenskih narečnih besed in jih predati funkcioniranju v okvirih knjižnega jezika; manj je bilo prizadevanj raziskati narečno besedje samo na sebi.

Orientacijo v tem daje Pleteršnikov slovar, ki besedje opremlja z neposrednim podatkom o njegovem pokrajinskem izvoru, še pogosteje navaja zbiralca gradiva, pri obojem pa gre za narečje, iz katerega beseda izvira. Slovar je v tem enakomerno informativen in v narečni leksikologiji uporaben kot vodilo v časovnem preverjanju gradiva po posameznih pokrajinah. V sedaj nastajajočem SSKJ je gradivo Pleteršnikovega slovarja zajeto v obsegu, kot ga potrjuje knjižna raba; pri tem odpadejo oznake o pokrajinskem izvoru besede. Za preostalo, to je narečno besedišče, je razumljivo, da v slovar ni vključeno. Pač pa so v SSKJ kot narečne okvalificirane besede z maloštevilnimi izpisi ali z izpisi iz avtorjev, ki so znani po rabi dialektizmov, ali pa so to besede, ki ne gredo v knjižnonormativni profil sestavljavcev slovarja. Te besede so opremljene samo z informacijo o narečni bazi, v katero spadajo, ali celo samo s kvalifikatorjem 'narečno'. Glede na cilje, ki si jih SSKJ kot slovar knjižnega jezika zastavlja, je to dovolj, za lokacijo besed v narečni leksikologiji pa je manj uporaben kot Pleteršnik.

Da bi lažje predstavljali razsežnost nalog narečne leksikologije, se je dobro ozreti k jeziku, ki imajo na tem področju že dosti narejenega. Tako je primer z rusko narečno leksikologijo, ki ima toliko publikacij in večinoma neobjavljenega gradiva, da se je pri navajanju podatkov bolje omejiti na kakšno izmed novejših del, ki povzema stanje v disciplini, prikazuje njene glavne probleme in kar je tudi pomembno: iz njega je mogoče razbrati poglede pomembnejših raziskovalcev in deloma drugačne jezikovne, zlasti narečne, kulturne in gospodarsko-socialne razmere. V ta namen je primerna npr. knjiga Ruska narečna leksikologija T. S. Kogotkove.¹

Upoštevajoč stanje v slovenski dialektologiji, ne smemo imeti pred očmi samo razlik v dosežkih, ki jih opazimo, če jo primerjamo z dialektologijami drugih jezikov, marveč tudi razlike v materialnih možnostih za raziskave, čeprav velja tu pozornost predvsem razlikam v narečni podobi jezikov in razlikam v odnosih med narečji in obema knjižnima jezikoma.

Kogotkova vidi v zgradbi sodobnega ruskega narečja zgradbo polnarečja (poldialekta), ki je ne glede na to, katero narečje ima v osnovi, drugačno od arhaičnega narečja² in od knjižnega jezika; to pomeni, da se tudi v leksikalno-semantičnem in frazeološkem pogledu ne pokriva ne s prvim ne z drugim. Perspektiva polnarečij ruskega jezika naj bi bila utrditev norme knjižnega jezika. Avtorica je pozorna predvsem na izreden vpliv knjižne ruščine na ruska narečja in ne razmišlja o razslojevanju knjižnega jezika, do katerega bi prišlo, če bi se pojavil v ustni, govornjeni obliki.

Tudi pri nas se moramo zavedati vpliva knjižnega jezika na narečja, le da je podoba deloma drugačna zaradi drugače razvitih narečnih ravnin, to je naravnost normativno obstojne glasoslovne, manj obstojnih oblikoslovno-besedotvorne in leksikalno-semantične,

¹ T. S. Kogotkova, *Russkaja dialektnaja leksikologija*, Moskva 1979, dalje v opombah Rdl.

² Z arhaičnim narečjem je mišljeno narečje, ki ga še niso dosegli vplivi knjižnega jezika.

od katerih je le zadnja v matični Sloveniji bolj ali manj na stopnji polnarečja. Manj so v to smer razvite obrobne slovensko govoreče pokrajine, katerih prebivalci živijo v stiku z neslovenskimi knjižnimi jeziki in narečji (v Italiji, Avstriji in na Madžarskem). Domačim razmeram je še najbolj blizu stanje na avstrijskem Koroškem.

Slovenska narečja so tam pod tolikšnim pritiskom nemškega jezika, da so uporabniki postavljeni pred izbiro: ali se oprijeti nemščine ali preseči domače slovensko narečje in se čimbolj približati knjižni slovenščini. Ta razvoj seveda teče generacijsko. Tem so podobne razmere na Tržaškem in Goriškem. V Beneški Sloveniji so samo zametki nakazanega razvoja in slovenski jezik se tam ohranja še vedno v obliki narečja. Za vsa tri področja je značilna zavest pripadnosti slovenskemu narodu in jeziku, česar pa ni mogoče reči za dolino Rezije in porabske Slovence na Madžarskem. Pripadnike rezijanskega narečja družijo zavest pokrajinske pripadnosti in folklorne samobitnosti. Če upoštevamo nekatere dogodke (npr. konferenca o pisanju rezijanščine) in njihove odmeve v tisku,³ bi težko rekli, da gre tudi pri njih za težnjo približati se knjižni slovenščini. Za dialektologa je predvsem zanimivo, da rezijanske govore odlikuje to, kar so narečja v Sloveniji zaradi vpliva šole precej izgubila; gre za očarljivo sposobnost poimenovanja in zlasti opisa novega predmeta, ki redno vključuje njegovo razpoznavno lastnost. Na vzhodnem koncu slovenskega narodnostnega ozemlja, v Porabju, so nosilci narodnostne zavesti in kulturnega življenja izobraženci, ki jih je v šoli dosegel minimalni pouk slovenščine, kolikor seveda niso študirali v Sloveniji.⁴

Zanimivo je mnenje Kogotkove, da lahko pride do tolikšnega obvladanja narečnega in knjižnega sistema, da sta to pri posameznikih že enakopravna sistema in bi bilo mogoče govoriti o bilingvizmu narečja oziroma polnarečja in knjižnega jezika. Če upoštevamo realne razmere, je bolj težko verjeti v enakopravnost dveh takih sistemov, od katerih obstaja eden samo v ustni, govornjeni obliki. Ta je že zaradi nedognanosti in neobstoynosti ter manjše uzaveščenosti pri uporabniku v podrejenem položaju v primeri z zapisanim in zato bolj dognanim in uzaveščenim sistemom, ki postane s svojo pisno obliko tudi močnejši prenosnik kulturnih, gospodarskih in političnih vplivov. Tako gledanje izhaja iz slovenskih jezikovnih razmer. Nadaljnje posebnosti narečja glede na ustno obliko obstajanja so še: manjša semantična razvejanost besed (ali večja difuznost semantike), manjša doslednost in stabilnost semantičnih odnosov.

Možnost za čim boljše poznavanje lastnega narečja je primerjanje tega narečja s sosednjim, kar pa ni vedno dovolj pojasnjujoče, če gledamo s stališča pripadnika narečja. Kljub genetski enotnosti svojega domačega govora si mora narečno govoreči uzaveščati narečni sistem predvsem ob knjižni normi. Informator, ki se je prebil skozi ta proces, je najbolj zaželen; za zapisovalca narečij pa je to obveznost.

Za razliko od knjižnega jezika narečje v dosti manjši meri posega po izboru sredstev izražanja, saj ima v ta namen na razpolago nejezikovne elemente: melodijo, kretnje, psihološko pripravljenost komunicirati, situacijo samo – vse, kar je treba v pisani besedi nadomestiti z opisom in drugimi ustreznimi izraznimi sredstvi. Tako je sestavljavec narečnega slovarja pred dodatno nalogo, saj mora, če hoče besedo v celoti pomensko zajeti, poznati njeno konsituacijo. To zadnje je značilno za sestavljavce knjižnih slovarjev, ki dobro obvladajo knjižni jezik, ne velja pa za sestavljavce ruskih narečnih slovarjev; tem večino gradiva le zberejo zapisovalci, ki po besedah Kogotkove za to delo niso vedno dovolj pripravljeni (študentje nižjih letnikov itd.).

Slovenska narečna leksikologija ima v tem pogledu prednost, ker se sestavljavci lotevajo svojih govorov (npr. Tominčev slovar črnovrškega narečja, nastajajoči slovar Kostela ob

³ Prim. M. Matičetov, Pred izbiro pisave za rezijanščino, Jadranski koledar 1981, 117–121.

⁴ Prim. F. Mukič in M. Kozar, Slovensko Porabje, Celje 1982, zlasti str. 84, 88, 90 in 91.

Kolpi).⁵ Metodološke in teoretične možnosti v omenjenih slovarjih niso najbolj izkoriščene predvsem zato, ker so to individualna in pionirska dela na področju našega narečnega slovarstva in jih je zato težko primerjati z obsežno tradicijo ruske narečne leksikologije in njenimi praviloma močnimi delovnimi kolektivi pri posameznih slovarjih.⁶

Med slovenščino in ruščino najdemo ujemanja v metodi narečnega raziskovanja. Na obeh straneh prevladujejo sinhron pristop in podobni pogledi na principe sestavljanja narečnih slovarjev. Ta načela določajo izbor besed, leksikografsko področje (področni slovar, slovar enega govora, slovar ene same osebe), način zbiranja gradiva (vprašalnice, ankete in kot najbolj uporaben: privajanje sestavljalcev slovarja raziskovanemu govoru, to je način, po katerem je bilo zbrano leksikalno gradivo v Rezi⁷) in vključevanje gradiva v narečni slovar (tip diferencialnega, mešanega in popolnega slovarja). Diferencialni slovar ne more zajeti mnogih razlik v leksemih in frazeologemih, saj ne vključuje besedja, ki naj bi bilo skupno z besedjem knjižnega jezika. Podobno se godi novotvorbam. Pomanjkljivost popolnih slovarjev pa je v tem, da ne ločijo med arhaičnimi in sodobnimi plastmi narečne leksike⁸ ter samo narečnimi besedami in tistimi, ki so samo knjižne. Zaradi močnega zblíževanja ruskih narečij s knjižnim jezikom se zdijo za prikaz leksikološkega gradiva primernejši popolni slovarji. Dejansko stanje je drugačno, saj je večina novejših slovarjev ruskih narečij diferencialnih, le nekaj je popolnih. Kogotkova poudarja, da ponaavljanje leksike v popolnem slovarju ni odvečno in nekoristno. V zvezi z diferencialnim slovarjem omenja že zelo ostro mnenje I. A. Osoveckega, glavnega redaktorja slovarja Deulina in okolice, po katerem je diferencialnost samo grob prijem, s katerim izločimo iz slovarja leksiko, ki ji iz različnih vzrokov ni bilo mogoče določiti semantičnega, slovničnega in stilističnega položaja v danem narečju. Nastajanje diferencialnih slovarjev podpirajo izvenjezikovni dejavniki: čas, ki ga lahko sestavljalcev posveti zbiranju in obdelavi gradiva, in materialne možnosti, ki so za narečne slovarje predvsem pri manjših narodih skromnejše od možnosti, ki so dane knjižnim slovarjem, kar je tudi eden izmed vzrokov za zaostanke v zbiranju gradiva in njegovi obdelavi. Popoln narečni slovar potrebuje za svojo realizacijo več ugodnih okoliščin: dobro zbrano gradivo, morda kakšen starejši slovar, primeren (ne prevelik), v medosebnih in delovnih odnosih dobro uglašen kolektiv in trajno zagotovljena materialna sredstva. Največjo uporabnost zagotovimo gradivu tedaj, če ga vsaj delno obdelamo kmalu zatem, ko je bilo zbrano. Zbiranje in obdelava na posameznih jezikovnih ravninah imata enak status kot diferencialni slovar proti popolnemu: podpirajo ga izvenjezikovne ravnine, pogojeval pa ga je postopni razvoj dialektologije same.

Glede na zbiranje in obdelavo gradiva je pozitivno ocenjen⁹ zlasti slovar Deulina in okolice (to je dela rjazanskih govorov vzhodno od Moskve na porečju reke Oke, okrog deset vasi). To je mešani tip slovarja z diferencialnim principom izbora besed in z njihovo popolno semantično obdelavo. Kogotkova podčrtuje prednost tega slovarja pred drugimi; ekipa se je namreč zelo dolgo zadržala na raziskovanem področju ter se tako rekoč naučila tamkajšnjega govora in tako s sočasno uporabo tematskega načina zbiranja gradiva močno zvišala zanesljivost rezultatov. Pretirana pa je trditev, da je mogoče v štirih do petih mesecih – toliko časa je trajalo zbiranje gradiva na terenu – obvladati nov jezikovni sistem, pa čeprav narečen in zelo soroden. Pri učenju narečnega jezikovnega sistema nalletimo na podobne težave kot pri učenju tujega jezika, saj precej moti delno prekrivanje glasoslovnih, oblikoslovnih in pomenskih ravnin. Učenje narečja s stališča knjižnega je-

⁵ I. Tominec, Črnovrški dialekt, Ljubljana 1964. Gradivo za slovar Kostela ob Kolpi, zbiralec J. Gregorič, Stična.

⁶ Rdl, str. 30. F. P. Sorokoletov, Iz istorii dialektnoj i istoričeskoj leksikologii russkogo jazyka, Dialektnaja leksika 1975, 3–13 (Leningrad).

⁷ Prim. gradivo J. B. de Courtenaya, kartoteka v dialektološki sekciji ZRC SAZU.

⁸ Rdl, str. 32.

⁹ Rdl, str. 35–38.

zika pomeni pogosto vrsto obremenjujočih hiperkorektur. Pridobljeno znanje ni primerljivo z znanjem svojega narečja. S tem rastočim minusom mora računati vsak zapisovalec, ko se oddaljuje od domačega kraja. V najslabšem položaju bi bil dialektolog, čigar otroški jezik bi bil eden od pokrajinskih pogovornih jezikov ali knjižni jezik. Take zapisovalce je pri nas mogoče najti samo med študenti, ki pripravljajo seminarske ali diplomske naloge; vsi drugi, ki v svojih stikih z dialektologijo presegajo te okvire, izhajajo iz različnih narečij. Vendar pa je z zmernim trudom mogoče ustrezno zajeti glasoslovno in oblikoslovno narečno ravnino. Dosti bolj problematična je leksikalna; tu je treba upoštevati veliko število enot, ki kažejo različne spremembe. Nekatere se na primer umikajo iz rabe, druge se začenjajo uveljavljati (izposojenke) in oblikovati (novotvorbe). Ti procesi zajemajo stilno neoznačeno, nevtralnno, in stilno označeno besedje. Če v sedanjem življenjskem ritmu odmislimo stalno pomanjkanje zapisovalčevega in informatorjevega časa, bi po tematskem načelu zbiranja gradiva (npr. poljedelstvo, vinogradništvo), sorazmerno lepo zajeli t. i. poimenovalno besedje. Težje bi to storili s stilno označeno narečno leksiko, ki je drugače zdiferencirana kot v knjižnem jeziku ali v drugem narečju. Delno rešuje problem njena večja obstojnost¹⁰ v primeri z nevtralnno, zapleta pa ga spet to, da se hitreje širi kot stilno neoznačena. Zanimiv je podatek, da se besedje, ki označuje človekove negativne lastnosti¹¹ hitreje širi kot tisto, ki poimenuje pozitivne; skrajni rezultat teh procesov so besedni tabuji, ki nastajajo ob različnih priložnostih, pravzaprav v vseh časih.

V zvezi s širjenjem besedja iz narečja v narečje je ob njegovi glasovno spreminjajoči se zunanji obliki treba biti pozoren tudi na njegovo pomensko ali pogostejše stilno vsebino; mišljeni so t. i. mednarečni sinonimi, za katerih pomene po narečjih ni nujna identičnost.¹² Dialektolog ima večinoma dodatno delo še z identifikacijo nepravilnih dialektizmov, ki jih na glasoslovni ravnini ni mogoče prepoznati. Lažje jih razberemo iz različnih oblikovnih elementov, še bolj pa iz izvenjezikovnih okoliščin. Ena takih je, da se poimenovanje pojavi pozneje kot predmet, ki ga označuje, in to, da se je v predmetnem svetu sorazmerno lahko časovno znajti. Drugo besedje se nanaša na gospodarske, politične in socialne razmere ter na njegovo doživljanje in prodor v narečja. Tudi ta leksika je prepoznavna, in ker je bilo njeno prehajanje v govore zmerno in postopno, jo je mogoče v veliki meri preverjati tako, da primerjamo med seboj govor dveh ali treh generacij.

Kolikor je mogoče skleniti iz zapisovanja, opravljenega po glasoslovno-oblikoslovni vprašalnici za SLA (slovenski lingvistični atlas) in iz opažanj, ki jih zapisovalec dobi pri tem na različnih koncih Slovenije, je prehajanje knjižnega besedja v govore v obratnem razmerju z narečnimi novotvorbami. Najbolj so za knjižno leksiko odprta centralna narečja in govori v okolici večjih mest, se pravi na področjih, kjer je narečna besedna tvornost minimalna; za obrobje, zlasti za jugovzhod in severovzhod velja nasprotno.

Zaradi teoretičnih načel leksikalne obdelave, ki jih upošteva SSKJ, ima tudi narečno slovarstvo možnost več: sestavljavci lahko zberejo narečno leksiko (npr. po tematskem načelu) in prikažejo razlike v pomenskih poljih knjižno-narečnih homonimov. Gotovo bi prišlo do težav pri ločevanju med aktivnim in potencialnim narečnim besedjem. Gledano pokrajinsko gre spet za dve vrsti potencialnosti v rabi besed; v osrednjih narečjih kaže ta potencialnost v smer knjižnega jezika, na obrobjih pa v smer novotvorb in tudi knjižnega jezika, ker sestavljavci narečnih slovarjev poznajo knjižni jezik in prihaja pri njih do obsežne potencialne leksike na pomensko-stilni ravnini ob hkratnem prilagajanju tega besedja zlasti glasoslovni narečni ravnini.

¹⁰ Rdl, str. 93, 94.

¹¹ Rdl, str. 93.

¹² Knj. žito (ed.) »skupno ime za travi podobne rastline, katerih zrnje se rabi v prehrani človeka in živali« najdemo v slovenskih narečjih v različnih pomenih: 1. v pomenu, ki je identičen knjižnemu (npr. Notranjska), 2. v pomenu »koruza« (Rezija), 3. v pomenu »proso« (Ribnica na Dolenjskem, obkolpsko-belokranjski predel in vzhodno od Brežic), 4. v pomenu »rž« (slovenski vzhod, tj. del Štajerske, Prelekija, Prekmurje).

V zvezi s slovensko narečno leksikologijo je treba glede na njeno sedanje stanje (Tominečev slovar črnovrškega narečja, nastajajoči slovar kostelskega govora, leksikalno gradivo iz rezijanskih govorov, zbiranje leksikalnega gradiva na področju slovenskih govorov v Avstriji¹³ in izpisovanje gradiva za slovar stare prekmurščine,¹⁴ nekaj manjših diferencialnih slovarjev posameznih govorov) misliti na to, da površina, ki jo zavzemajo slovenska narečja, ni tolikšna, da bi je v slovarskem pogledu ne mogli zajeti. V primerjavi s slovarjem kostelskega narečja, ki je zastavljen diferencialno, se slovarju rezijanskih govorov glede na obsežno zapisano gradivo in bogate magnetofonske zapise¹⁵ ponuja koncept popolnega slovarja. Enaka izpeljava bi bila mogoča v primeru prekmurskega narečja: izpisom iz zgodovinskih besedil bi bilo treba dodati sodobno gradivo, ki bi ga bilo treba še le zbrati in dopolniti z izpisi iz narečnih besedil, ki nastajajo še danes. Popolnemu slovarju prekmurskega narečja se ponuja to, kar manjka drugim, to je razmejitev arhaičnih prvin od sodobnih.

Primerjava slovanskih narečij z narečji drugih jezikov kaže, da se tudi drugod dialektolog ukvarja z rastočim vplivom knjižnega jezika na narečja in da je to ena izmed njegovih nalog. Pred njo se je nesmiselno umikati v iskanje pred zunanji vplivi (mišljen je zlasti vpliv knjižnega jezika) zaprtih narečnih sistemov, ki jih je bilo mogoče srečati še v začetku tega stoletja. Perspektiva njegovega dela je v sprejemanju in raziskavi narečnih in splošnojezikovnih pojavov in razmer, kakršne nam ponuja sedanjost.

Sonja Horvat

Znanstvenoraziskovalni center SAZU v Ljubljani

Ocene in poročila

FRAN LEVSTIK MED ZNAMENITIMI SLOVENCMI

Matjaž Kmecl: *Fran Levstik, Znameniti Slovenci, Partizanska knjiga 1981*

Pri Partizanski knjigi izhajajoča zbirka Znameniti Slovenci je po dosedanji praksi naravnana pretežno na umetniška imena, od tega imajo prevladujočo delež književniki. To dejstvo sedanjega trenutka bi utegnilo bralca zavesti, češ da nimamo izven (besedne) umetnosti osebnosti, ki so se s svojim znanstvenim, izumiteljskim ali drugačnim delom zapisale v krog tistih, ki jih po pravici imenujemo znameniti (bodisi za slovenski krog ali pa – in ne nazadnje – za mednarodni krog). Ne gre le za Jurija Vego, Resslera, čebelarja Janšo; priznati si je pač treba, da so bili književniki do konca 19. stoletja ne le umetniki in prosvetljevalci, marveč tudi steber narodnoobrambne dejavnosti; po drugi strani pa je spet

¹³ Prim. Lexikalische Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten, izdala S. Hafner in E. Prunč, Gradec 1980.

¹⁴ Podrobneje prim. F. Novak, O delu za slovenski zgodovinski slovar na SAZU, Jis 1, 1981/82, 32–37, zlasti str. 35 in 36.

¹⁵ Posnetki M. Matičetova, Inštitut za slovensko narodopisje, ZRC SAZU.